

IGNITS GYÖRGYI – KAPITÁNY BALÁZS

„Elnéptelenedett” települések Baranyában*

Bevezető

A Területi Statisztika folyóirat Kovács Tibor főszerkesztősége alatt kiemelt figyelmet fordított a hazai településszerkezet legkisebb településeire, az aprófalvakra, törpefalvakra. Tanulmányunkban a folyóirat eme hagyományaihoz csatlakozva tizenhét, a hetvenes-nyolcvanas években megszüntetett, „elnéptelenedett” baranyai kistelepülés sorsát tekintjük át a megszüntetésükig és azon túl, napjainkig. Tisztában vagyunk azzal, hogy cikkünkben a területi statisztika határait feszegetjük, hiszen az adatok elemzésének általában legkisebb alapegységei az egyes közzogi önállósággal rendelkező községek. Azonban úgy véljük, a hazai településrendszernek vannak olyan közigazgatási értelemben nem önálló tagjai (az egykori községek mellett ilyenek például a tanyák vagy az elkülönülő cigánytelepek is), melyek külön vizsgálata jogos lehet.

A „elnéptelenedett” falvak külön vizsgálatát az a sajnálatos tény is indokolja, hogy a jelenlegi törpefalvaink lakóinak jelentős része igen hasonló problémákkal fog küszködni, küszködik már esetleg mai is, mint ezeknek az egykori községeknek a lakói. A volt községek mai lehetőségei és perspektívái a jövő lehetőségeit, perspektíváit mutathatják meg jelenlegi törpefalvainknak.

A felhasznált adatok

Sajnos a területi statisztikai adatok rendszere csak szórványos adatokat szolgáltat a településrendszer eme jogi önállósággal nem rendelkező speciális tagjairól, így ezek vizsgálata sok esetben külön adatgyűjtést igényel. Saját vizsgálatunk esetén is felmerült a rendelkezésre álló adatok hiányosságának problémája.

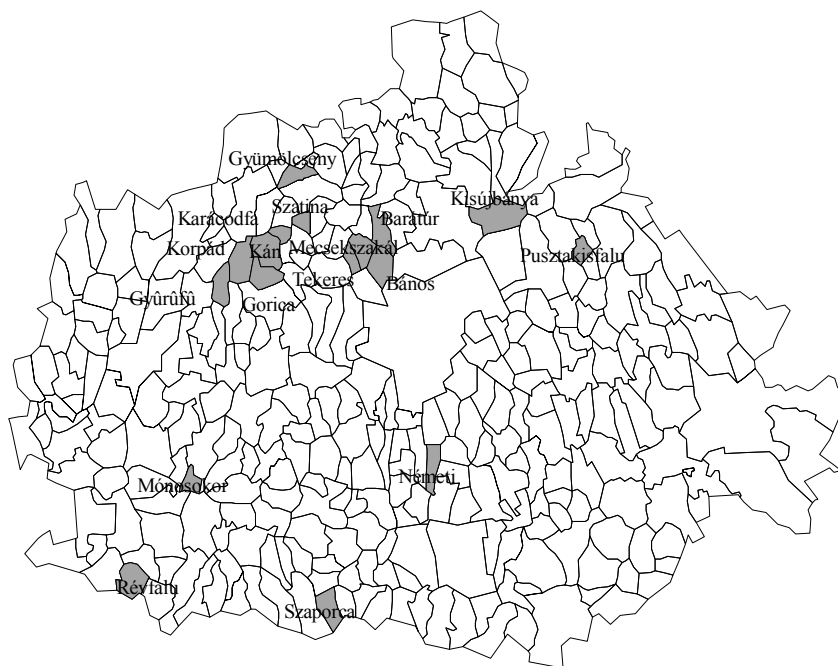
A települések közzogi önállóságának megszűnése ugyanis egyben a róluk szóló részletesebb statisztikai adatgyűjtés megszűnésével is együtt jár. Így a községi státusz megszűnése utáni korszakból hivatalos statisztikai adatok alig állnak rendelkezésre. A népességszámra, népességösszetételre vonatkozó adatokat, valamint a lakások főbb adatait az 1980. évi népszámlálás választókerületi bontású megyei kötete (az úgynevezett „A” kötet) általában még tartalmazta, azonban az 1990. és a 2001. évi népszámlálás esetében már ilyen részletességű bontásokat nem publikált a KSH. A 2001-es népszámlálás adataiból néhány, a népességszámra és a lakásállományra vonatkozó fontosabb mutató bekeült megfelelő bontásban a 2003. évi helységnévtárba, így ezekre támaszkodhattunk.

Az adatok hiányos jellege arra ösztönzött minket, hogy a meglévő adatokat saját megfigyeléseinkkel egészítsük ki. Mivel az ország összes, a vizsgált korban elnéptelenedett

* A tanulmány 3. díjat nyert folyóiratunk 2006. évi Kovács Tibor-pályázatán.

településének végigjárására nem volt módunk, úgy döntöttünk, hogy vizsgálatunkat az elnéptelenedett falvokról „ismertté” vált Baranya megyére korlátozzuk. A települések lehatárolása után (lásd következő fejezet) 2006 tavaszán a kijelölt 17 egykori községet felkerestük, és azokban saját megfigyeléseinkre, valamint a helyi lakosok információira alapozva részletes adatgyűjtést végeztünk. A községek jelenlegi helyzetének leírásakor ezeket az adatokat használtuk.

A vizsgált Baranya megyei települések lehatárolása, elhelyezkedésük

Grafika: dr. Tóth Géza.

Vizsgálatunk azon 17 baranyai, kis lakosságszámú településre¹ terjedt ki, amelyeket 1970 és 1990 (pontosabban 1974 és 1981) között oly módon szüntettek meg, hogy egy másik kistelepüléssel egyesítették őket, mégpedig úgy, hogy nevüket semmilyen formában nem vitték tovább². E településegysítések háttérében kimondva vagy kimondatlanul az állt, hogy ezek a települések elvesztették, vagy rövid időn belül el fogják veszíteni lakosságukat, vagyis elnéptelenednek.

Azért kellett a vizsgált települések lehatárolásakor ezt a „körmönfont” definíciót használnunk, mert hivatalosan nem indokolták, hogy a települések egyesítésére miért is került sor.

¹ Bános, Barátúr, Gyümölcsény, Gorica, Gyűrűfü, Kán, Karácodfa, Kisújbanya, Korpád, Mecsekszakál, Mónosokor, Némethi, Pusztakísfalú, Révfülu, Szaporca, Szatina, Tekerés.

² Általános gyakorlat volt, hogy a korábbi település neve a „befogadó” település egy utcanevéként élt tovább. Például Hetvehely: Káni utca.

Az első kihalt település – Gyűrűfű – elnéptelenedése ugyanis nagymértékű, szinte hisztérikus visszhangot váltott ki a médiában, különféle civil és politikai fórumokon. Miután igen hamar nyilvánvalóvá vált, hogy valójában nem egyedi jelenségről van szó, a Baranya megyei állami és pártszervek – megakadályozandó az évről évre ismétlődő kínos sajtópolémiaikat – dupla módszerhez folyamodtak. Egyfelől próbálták más okokkal magyarázni a településegyesítéseket (például üdülőövezet kialakításával), másfelől csoportosítva, egyszerre több települést szüntettek meg, mintegy megelőzve későbbi elnéptelenedésüket.

Földrajzi elhelyezkedését tekintve a vizsgált 17 település három csoportra tagolható. A települések többsége, tíz település a Mecsek és a Zselic határvidékén, a Sásd–Szentőrinc közlekedési folyosóhoz kapcsolódó mellékvölgyekben búvik meg. Barátúr, Pusztakisfalu és Kisújványa három mecseki zsákfalú, előbbi északon, a középső keleten, az utóbbi pedig a Mecsek közepén található. A maradék négy község (Mónosokor, Németi, Szaporca és a történetileg Somogyhoz tartozó Révfalu) elszórtan helyezkedik el a megye déli részén, a tágan értelmezett Ormánság területén.

Történeti áttekintés

A dualizmus koráig

Baranya megye léte Szent István koráig vezethető vissza. A megye középkori településhálózata azonban a török korban, illetve a 1687-es felszabadító hadjáratok során szinte teljesen megsemmisült, egész járásnyi területek néptelenedtek el. A megye mai településeinek mintegy fele a XVIII. században alapított telepes falu, a középkori múltú települések többségének a lakossága is újratelepített. A telepítések után a megye lakosságának mintegy fele volt magyar nemzetiségű, bő harmaduk német, a maradék pedig elsősorban délszláv (szerb, horvát).

A vizsgált 17 település többsége már a török kiűzése utáni telepítések előtt is létezett, csak két falu települt előzmények nélkül (Kisújványa, Pusztakisfalu). A középkori előzményekre visszatekintő falvak közül azonban csupán ötben nem történt telepítés a XVIII. században, háromban részleges betelepítés történt, míg nyolc gyakorlatilag újratelepült a Habsburgok alatt.

A vizsgált települések történeti etnikai képe meglehetősen jól tükrözte a megye egészének képét. Történetileg a 17 faluból 8 település lakossága volt többségében magyar, 7 német, 2 pedig délszláv. A falvak ezt az etnikai képet gyakorlatilag a második világháborúig megőrizték (adatok forrása: Kovacsics 2003).

1870 – 1941

Ha Baranya megye községeinek hosszabb távú népességfejlődésére vetünk egy pillantást, láthatjuk, hogy a legkisebb települések népessége már a második világháborút megelőző évtizedekben is erőteljesen fogyott. A csökkenés a századforduló környékén kezdődött az iparosítással, az urbanizációval, valamint a kivándorlással összefüggésben.

Például 1869 és 1941 között a 200 főnél kisebb települések népessége 14%-kal csökkent, a 200–300 főseké 10%-kal. Az elvándorlás intenzitása nőtt a településméret csökkenésével, vagyis erősebben érintette a kisebb falvakat.

A jelen tanulmányunkban vizsgált 17 falu népessége már a két világháború között is alacsonyabb volt a megyei átlagnál. 5 falu népessége volt 200 főnél kisebb 1930-ban, 6 falu 200–300 lakossal bírt, míg újabb 5 300–400 fő közötti népességszámmal rendelkezett. A legnagyobb, Szaporca népessége 500 fő körüli volt. A vizsgált települések népessége az első világháborút követő évtizedben összességében némi növekedést mutatott, mintegy bepótolva a háborús évtized veszteségeit, 1930 és 1941 között azonban már 4%-kal csökkent az össznépeség. Ebben az évtizedben a 17-ből 12 településen csökkent a lakosok száma, nem egy esetben akár 10%-kal is.

1941 – 1949: világháború, kitelepítések

A második világháború és az azt követő népességmozgások az általunk vizsgált falvak népességtörténetét is jelentősen befolyásolták.

Baranya megye egészét tekintve az 1941. évi népszámláláskor a lakosság mintegy harmada vallotta magát német anyanyelvűnek. Egy részük a háború után elmenekült, más részüket kitelepítették. A megüresedő lakhelyekre az Alföldről, valamint a határon túli területekről érkeztek betelepülők, többek között a szlovák–magyar lakosságcsere keretében. A vizsgált települések közül a német lakosság kitelepítése legalább néhány fő erejéig érintette Barátúrt, Kánt, Goricát, Kisújányát, Korpádot, Pusztakisfalut, valamint Tekerest. A német kitelepítések nyomán több helyre érkeztek új betelepülők, például Barátúrra felvidéki magyarok.

Összességében 1941 és 1949 között a háborús veszteségek és a kitelepítések következtében a 17 község összlakossága 4230 főről 3751 főre csökkent. A német lakosságnak, illetve egy részének kitelepítése azonban több település életében nem egyszerű számbeli veszteséget jelentett, hanem megtörte e falvak társadalmának, közösségeinek folytonosságát.

A falvak és lakóik: 1949 – 1970

Az ötvenes években (pontosabban 1949–1960 között) a vizsgált településeknek – egy falu kivételével – tovább csökkent a lakossága. A csökkenés intenzitása erőteljesebb volt a megye községeinek átlagánál³, 1949 és 1960 között összesen 16%-ot tett ki. Barátúr az egyetlen település, ahol a korszakban még nőtt a lakosok száma.

Látszólag a legnagyobb csökkenés ebben a korszakban az ormánsági Mónosokor esetében történt (–68%), ám ennek az volt az oka, hogy a faluhoz tartozó két igen népes pusztát elcsatolták a településtől. A többi település többségében 10–20% közötti ütemben csökkent a lakosság száma az évtized alatt. A népességcsökkenés mögött szinte

³ Ekkor a megye községeiben 3%-kal csökkent a lakosságszám. A következő évtizedben némileg gyorsult a fogyás, s további mintegy 5%-kal csökkent a baranyai falvak népessége. A népességarányos vándorlási veszteség azonban mindkét évtizedben jócskán a tényleges fogyás értéke fölött volt (9 és 11%).

kizárólag az elvándorlás állt, hiszen a falvak többségében (13 faluban a 17-ből) a természetes szaporodás mérlege pozitív volt.

A következő évtizedben, 1960 és 1970 között tovább erősödött a népességsökkenés mértéke, s egy évtized alatt elérte a 20%-os tényleges fogyást. Azonban a hatvanas évek népességfogyása is szinte kizárólag az elvándorlásra vezethető vissza. Ugyanis a fiatalok erőteljes elvándorlása dacára 17 faluból 12-ben még az 1960-as években is többen születtek, mint ahányan meghaltak, a települések összességének természetes szaporodása 53 fő volt. Ezzel szemben a vizsgált falvak vándorlási vesztesége összességében az 1960. évi összlakosság 24%-ára, 756 főre rúgott egy évtized alatt.

Az elvándorlás azonban nem egyenletesen érintette az egyes településeket. Két vándorlási nyereséggel jellemezhető község kivételével az elköltözők száma mindenütt valamennyire meghaladta a beköltözőkét. Két falu (Gyűrűfű és Révfalu) 1960-as lakosságának már több mint 2/3-a elvándorolt az 1970-es népszámlálás idejére, de Korpád, Gorica és Mónosokor esetén is elérte már az egyharmadot az elköltözöttek aránya.

A falvak és lakóik 1970-ben

A 17 község lakossága így 1970-re 2460 főre csökkent az 1960-as 3157 főről. Mivel ez az utolsó időpillanat, amikor részletes népszámlálási adatok állnak rendelkezésünkre, érdemes röviden áttekintenünk, milyen kép is bontakozik ki az adatokból. Kik és hogyan éltek 1970-ben ezekben a községekben?

Az elvándorlás szelektivitása miatt a szülőképes korú népesség fogyása gyorsabb volt a teljes népességénél, azonban a vizsgált falvak korösszetétele még 1970-ben sem torzult el. A lakosság 25%-a tartozott a 0–14 éves korosztályba, ez még valamivel magasabb is, mint a baranyai falvak átlagos értéke (24%). Az előregedés mértéke sem volt még különösen magas. A 60 évesek és idősebbek tették ki a lakosság 19%-át, ez csupán egy százalékkal magasabb érték, mint a baranyai falvak átlaga. Az aktív keresőknek a jelenlévő népességhez viszonyított aránya sem volt reménytelenül alacsony, 42%, szemben a megyei falvak 46%-os arányával.

Ha a lakosság nem is, a lakásállomány már meglehetősen előregedettnek számított 1970-ben. A lakások túlnyomó többsége (több községben kivétel nélkül az összes ház) a második világháború előtt épült, és a többi is elsősorban 1960 előtt. Az 1960-as években a 17 községben összesen 29 lakás épült, ez az 1970-es állomány 4%-a csupán. Ez utóbbi arány kevesebb mint harmada a baranyai falvak átlagos értékének.

A vizsgált kisközségekben a tipikus lakások a kétszoba-konyhás hagyományos egylakásos parasztházak voltak. A lakások 32%-a rendelkezett egy, 50%-a két, míg 18%-a három vagy több szobával. Az egyszobás lakások az ormánsági településeken (Révfalu, Szaporca, Mónosokor) voltak jellemzőek, míg a három- vagy több szobás lakások aránya a jobb módú német településeken volt magasabb.

A házak többségének építőanyaga vályog volt, téglá, beton vagy kő alapozással. A lakások 78%-a vályogból épült, és volt két olyan település, Pusztakisfalú és Kisújványa, ahol egyetlen téglából épült lakás sem akadt. (Persze azért tégláépület volt mindkét faluban – a két templom.) Az infrastrukturális ellátás színvonala igen-igen alacsony volt, a

lakások többségébe az áram volt csupán bevezetve. Az áramellátás sem volt azonban teljes körű!

A vizsgált 17 község 724 lakásából csak 633-ba volt bevezetve az áram, ez 87%-os arányt jelent, ami rosszabb a megye fálvainak 93%-os arányánál. Mintegy 400 ember, a vizsgált települések lakosságának 16%-a, még 1970-ben is olyan lakásban élt, amely nem volt villanyvezetékekkel ellátva. A lakosok több mint egyharmada nélkülözte az áramot Kánban és Bánoson, több mint egynegyede Karácodfán, Mónosokorban és Goricán.

Az ivóvíz általában a telken található kútból származott. Vízvezeték, angol vécé, palackos gáz alig egy-két lakásban fordult elő. Vízvezeték (ideértve a házi vízvezeték is) például összesen 15, szennyvízcsatorna pedig 6 lakásba volt bevezetve a 724-ből!

Az erőteljes elvándorlás következtében 1970-re néhány faluban már elkezdtek kiürülni a lakások. Gyűrűfűn a népszámlálási adatok szerint 13, Goricán 8, Korpádon 5 lakásban nem lakott senki. A 17 faluban 79 üres lakást írtak össze, amely a teljes lakásállomány csaknem egytizede. Néhány községben a lakóépületek bontása is elkezdődött már.

Hogy a fenti adatok ellenére nem alapvetően szegény, rossz lakásállományú falvakról van szó, arról több dolog is árulkodik, például a lakások mérete, amely önmagában nem maradt el a baranyai falvak átlagától.

Összességében elmondható, hogy az infrastruktúra elmaradottságának az elsődleges oka a fejlesztések elmaradása, a lakásállomány elöregedésének oka pedig a külső szabályozás – nem adtak ki építési engedélyt –, és ezzel kölcsönhatásban az elvándorlás volt.

A vizsgált falvak lakóinak a többsége azóta, amióta erről statisztikák állnak a rendelkezésünkre, a mezőgazdaságból⁴ élt, és ez a magas arány időlegesen túlélt a mezőgazdaság 1957–1962 között lezajlott kollektivizálását is. 1970-ben a vizsgált kistelepülések aktív keresőinek (összesen 1045 fő) csaknem háromnegyede (73%-a!) a mezőgazdaságban dolgozott. Voltak olyan települések (Karácodfa, Korpád, Gyűrűfű), ahol egy-két fő kivételével mindenki e szektorban dolgozott. Összességében ez igen magas arány, hiszen a baranyai falvak estén ez az arány ekkor már csak 53% volt.

A mezőgazdaság „szocialista átalakulása” ekkorra már csaknem egy évtizede befejeződött. Ez a vizsgált falvak többsége esetén azt jelentette, hogy a korábbi önállóan gazdálkodók többségét beléptették a termelőszövetkezetbe. Az 1970-ben összeírt mezőgazdasági aktív keresők 70%-a saját jogú TSZ-tag volt a vizsgált településeken. Ez magasabb arány, mint a megyei, illetve a megye fálvainak 56%-os átlaga.

Az, hogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya ilyen magas maradt, arra utal, hogy a tévesztés miatt a mezőgazdaságból felszabaduló (illetve sok esetben onnan elmenekülő) munkaerő ezekben a falvakban nem volt képes foglalkozási lehetőséget találni. Mivel a mostoha útviszonyok miatt az ingázás az akkori közlekedési viszonyok között általában megoldhatatlan volt, ez is az elköltözés melletti érv volt.

Másfelől a kistalvakba nem kerültek (pontosabban a tsz-egyesítések miatt nem maradtak meg tartósan) téveszközpontok, így a kollektivizált mezőgazdaságon belül sem nyílott lehetőség előrelépni a szellemi státusok felé. Ezt mutatja, ha megvizsgáljuk a

⁴ Ideértve az erdő- és vízgazdálkodást is. Az erdőgazdálkodás elsősorban Kánban és Kisújbanán, a vízgazdálkodás Révfaluban volt jelentős.

mezőgazdaságban dolgozó fizikai és szellemi munkaerő arányát. Míg a mezőgazdaságon belül a szellemi dolgozók aránya 7% volt a megyén belül, a baranyai községekben pedig 6,5%, addig a vizsgált falvakban csupán 35 fő (4,6%) töltött be nem fizikai státust.

A téészesítés azonban más szempontból különösen hátrányos volt az általunk vizsgált falvak lakói számára. Egyfelől ezen falvak közül több hagyományosan jobb módú volt, mint azok a falvak, ahová a téeszközpontok kerültek, s mindez esetenként még kiegészült az eltérő nemzetiségi viszonyokkal is.

1970-re az iskolakörzetesítés is elérte már a vizsgált falvak többségét. Míg 1960-ban két település – Mecsekszakál és Karácodfa – kivételével mindenhol volt önálló iskola, 1970-ben már csak 7 faluban maradt meg az általános iskola 1–4. osztálya. (1980-ra azonban minden vizsgált településen megszüntették az iskolát.) Az iskola elköltözésével jellemzően elköltözött a községekből a pedagógus is. A mezőgazdasági munkások áttelepedését a központi településekre pedig sokszor maguk a TSZ-ek ösztönözték (például ingyenes házhelyjuttatással).

1970 – 1990: a megszüntetés – okok és következmények

A megszüntetések

1974-re teljesen elnéptelenedett az első település, Gyűrűfű, így a községet 1974-ben hivatalosan is megszüntették (pontosabban egyesítették Ibafavá). A megszüntetés következménye országos sajtókampány lett. Ez évben azonban további két kis elnéptelenedő település önállósága is megszűnt (Tekeres, Mecsekszakál), ami azonban nem váltott ki komolyabb feltűnést, mivel itt hivatalosan a kialakuló orfűi üdülőövezet miatti településegysítésről volt szó. 1977-ben megszüntették a következő települést, Révfalut is, amelynek lakossága ekkorra 10 fő alá csökkent. 1970-ben még csaknem 100-an lakták a falut.

1977-ben további két települést fosztottak meg jogi önállóságától, míg 1979. január 1-jén érte el a településmegszüntetési hullám a legnagyobb számú községet. Ekkor egy tollvonással 10 települést szüntettek meg. E megszüntetések mögött hivatalosan a települések elnéptelenedése, vagy várható elnéptelenedése állt (Farkas 1985.) Azonban az évtized folyamán megszüntetett települések között viszonylag nagy különbség volt a tekintetben, hogy elnéptelenedésük valójában milyen mértékben is haladt előre. A megyei párt- és állami vezetés időnként egy kicsit „túl előrelátó” volt, így a megszüntetett települések körébe viszonylag nagy népességszámmal rendelkező települések is bekerültek. Míg az 1979-es „nagy” településmegszüntetési hullámban érintett 10 település lakosságát egyaránt 100 fő alatti volt megszüntetésükkor (s közülük hat községé kevesebb volt, mint 50), addig az 1977-ben megszüntetett két település (Németi és Szaporca), valamint az 1981-ben megszüntetett Barátúr népességszáma ezeknél magasabb volt. Németiben több mint 250-en, Szaporcán az összevonás előtti utolsó adatolható évben, 1970-ben még 463-an laktak. Az 1981-ben megszüntetett Barátúron pedig az 1980-as népszámlálás még 165 főt talált.

Az elvándorlás okai

Jelen tanulmányunknak nem célja, hogy igazságot tegyen abban az immár történelmi kérdésben, mi is volt a valódi oka annak, hogy lakóik jelentős része elhagyta ezen településeket. Csupán azt szeretnénk érzékeltetni, hogy a kortársak, az utólagos értékelők különféle álláspontjaiban egyetértés a legalapvetőbb kérdésekben sincs. Egyesek úgy vélik, hogy e falvakat azért kellett megszüntetni, mert lakóik elköltöztek, mások szerint a lakók éppen azért költöztek el, mert a falvak önállóságát elvették. Néhányan ezen falvak elnéptelenedését spontán, természetes folyamatként fogják fel, mások előre eltervezett tudatos (például nemzetiségellenes) elnyomást sejtjenek a háttérben, míg vannak, akik más intézkedések (például a téveszesítés vagy a körzetesítés) nem szándékolt káros mellékhatását határozzák meg okként. Megint mások a korszak településpolitikájának aránytalan, a valós térbeli, településközi viszonyokat nem kellően figyelembe vevő gyakorlatát, a falvak tudatos alulfejlesztését okolják az elnéptelenedések miatt⁵.

A következmények

A falvak nagyobb részének népessége a hetvenes évek végére az évtized eleji népesség töredékére olvadt. 1980-ra gyakorlatilag elnéptelenedett Kisújványa: a településen a népszámlálás csak egy főt talált. 1970-ben még több mint 170-en lakták a falut. 1980-ban további 4 faluban kevesebb mint 30-an laktak már, e települések az 1970-es évek során 70–90%-os népességfogyást szenvedtek el, elnéptelenedésük tehát egyértelműen ebben az évtizedben gyorsult fel. Az 1980-ban 30 főnyi lakossággal rendelkező Kánban például a hatvanas évtizedben stagnált a lakosság szám, 1970 és 1980 között viszont mintegy 85%-kal csökkent. Hasonló volt a helyzet Karácodfán is, ahol 1960 és 1970 között még némileg nőtt is a lakosság száma, az 1970-es évtizedben viszont már 60%-kal csökkent, s 1980-ban már csak 35 fő lakott a településen.

A többi falu lakossága az említetteknel mérsékeltebb ütemben csökkent. A legkevésbé két nagyobb település, Németi és Barátúr népessége fogyott: az évtized alatt mintegy 12–18%-os volt a fogyás mértéke az 1970-es lakosság számhoz képest⁶. A lakásállomány leépülésének folyamata összességében párhuzamosan haladt a települések lakosságának fogyásával, bár aránya alacsonyabb volt. 1970 és 1980 között 27%-kal csökkent a lakások száma abban a 13 faluban, amelyről rendelkezésünkre áll adat⁷.

A népességszám apadásával párhuzamosan a falvakban maradó lakosság elöregedése is bekövetkezett: 1980-ban csaknem minden negyedik lakos (24%) idősebb volt a községekben 60 évesnél, míg a megye falvaiban még csak 17% ez az arány. A gyermekkorúak arányában épp fordított a helyzet: a vizsgált falvakban a megyei átlagnál 5 százalékponttal kisebb a 15 évesnél fiatalabbak aránya (16%, szemben a megye községi átlagának

⁵ Reméljük, folyamatban lévő levéltári kutatásaink segítségével sikerül majd valamennyire a fenti nyitott kérdések megválaszolásához hozzájárulnunk.

⁶ Baranya megye községeiben összességében 8%-kal csökkent a lakosság száma ezen évtized alatt.

⁷ Négy volt községről – Gyűrűfű, Mecsekszakál, Tekerés és Szaporca – nem állnak rendelkezésre az 1980. évi népszámlálási adatok, így a többi 13 falura korlátozzuk az 1980-ra vonatkozó elemzést.

21,4%-ával). A vizsgált falvakban azonban még 1980-ban is tíz lakosból négy dolgozott, felük a mezőgazdaságban. A mezőgazdaságban dolgozók arányának csökkenése az aktív népességen belül jól mutatja a mezőgazdasági foglalkozású népesség elvándorlását, illetve foglalkozásváltását. Azonban az átlag mögött már megjelentek igen nagy eltérések is, melyek jól jelzik a változó társadalmi-gazdasági feltételrendszert az egyes falvakban. Így például az Orfűhöz csatolt Bános aktív keresőinek kétharmada már a harmadik szektorban dolgozott 1980-ban, nyilvánvalóan a kiépülő üdülőövezet lehetőségeivel összhangban. (Tíz éve a keresők valamivel kevesebb mint 60%-a még a mezőgazdaságban dolgozott.)

Az ezredforduló utáni állapot

Jelenleg a közigazgatási helyzet az, hogy a 17 faluból egyetlen egy számít jogi értelemben önálló településnek: az önállóságát 1993-ban visszanyerő Szaporca. 11 volt község státusa ma „egyéb belterület”, öt pedig „külterület” a Magyar Köztársaság 2003-as helynévtára szerint.

Változó népesedési folyamatok

A rendszerváltás környéki években a települések leépülésének folyamata tovább tartott, a lakosság szám tovább csökkent, s a kilencvenes évek elejére újabb települések néptelenedtek el (Kán, Korpád, Révfa, Gorica). Azonban már a megújulás első jelei is láthatók: egy faluban, a Mecsek szívében fekvő, korábban elnéptelenedett Kisújbányán már a rendszerváltás előtt megjelentek az első új állandó lakók.

A rendszerváltás után, a kilencvenes évek közepétől azonban alapvető változásoknak lehetünk tanúi. A vizsgált települések addig többé-kevésbé egységes társadalomfejlődési útja elvált egymástól, s egy részükben megfordult az eddigi népesedési trend. Ez azt jelentette, hogy a vizsgált helységek egy részének lélekszáma – új beköltözők révén – emelkedni kezdett, ami esetükben egy csaknem évszázados népesedési trend megfordulását jelenti⁸.

A lakosság szám növekedése az 1990-es években a vizsgált 17 faluból hétben következett be, s további egy helyen (Pusztakisfaluban) stagnált a lakosság száma, ami szintén új beköltözők megjelenésével volt elérhető. A népességnövekedés mértéke persze igen alacsony volt: 4–28 fő között mozgott az egyes falvakban. Ez azonban – tekintettel a falvak kicsiny méretére – egyes helyeken igen nagy százalékos emelkedést jelent. Gyümölcsényben például 30%-kal nőtt a népesség 1990 és 2001 között, ami azonban 2001-ben 63 bejelentett lakót takart (1990-ben még 49-en laktak a faluban). Azóta újabb családok költöztek a településre. 15%-kal nőtt a lakosság Bánoson, s 7%-kal Barátúron (10-10 fő). A korábban elnéptelenedett Korpádra és Gyűrűfűre is családok települtek (előbbibe 1 család 4 fővel, utóbbiba több család, 2001-ben 28 főnyi állandó lakossal.)

⁸ A falvakba történő erőteljes bevándorlás nem egyedi jelenség, Baranya megye községeit összességében szintén pozitív vándorlási különbözet jellemzi az 1990-es évek közepétől kezdődően.

Kisújványára is újabb állandó lakók költöztek, 2001-ben 11-en laktak a településen, míg a korábban szintén teljesen elnéptelenedett Goricán 10 állandó lakos élt ekkor.

Végiglátogatva a falvakat, 2006-ban több helyütt további lakosság-szám-emelkedést tapasztaltunk. Érdekes, hogy mind a 17 településen találtunk állandó lakost (bár két helyen is csupán egy-egy főt).

Az átalakulás dimenziói, típusai

Az állandó lakosok száma azonban keveset mond a volt falvak helyzetéről. Egyrészt a népességszám-változás mögött igen eltérő társadalmi háttérű csoportok állnak, amelyek eltérő motivációkkal költöznek, így a lakosság-szám-növekedés különböző fejlődési, átalakulási utakat takarhat. Másrészt a falvak megújulása és további fejlődése sok esetben már nem az állandó lakossághoz kötött, hiszen sok helyen az állandó lakókat, második ingatlan-tulajdonosokként, „ideiglenes” lakók, nyaraló- és üdülőtulajdonosok, illetve külföldi ingatlan-tulajdonosok váltják fel.

A vizsgált falvaknak az ezredfordulót követő évekre bekövetkezett átalakulását két szempont szerint vizsgáltuk meg. Először aszerint, hogy mennyiben volt folytonos, vagy mennyiben épült le a hagyományos lakófunkció az egyes településeken, illetve, hogy mennyiben maradt meg a települések eredeti lakóházállománya. Másodsorban megvizsgáltuk, hogy jelent-e meg a hagyományos lakófunkció mellett vagy helyett valamilyen új funkció.

A hagyományos lakófunkció leépülése

A hagyományos községi lakófunkció leépülését tekintve az egyik póluson azok a települések állnak, amelyekből az eredeti lakosság teljesen elköltözött, és napjainkban már az egykori település házai sem találhatók meg. A házak anyagát az egykori tulajdonosok sok esetben építőanyagként eladták, illetve a hasznos részeit magukkal vitték, de a megbontott tetejű vályogépületek pusztulása egyébként is igen gyors folyamat.

Ebbe a csoportba tartozik Gyűrűfű és Korpád, ahol – a templomot is beleértve – egyetlen eredeti épület sem áll már. E települések egykori területén már az eredeti telekhatárok sem fedezhetőek fel, a területet újraparcellázták, Gyűrűfű esetén tanyabokorszerűen felépülő ökofalu, Korpád esetén farmok céljára. Ezt az tette lehetővé, hogy itt az egykori lakosok túlnyomó többsége igen gyorsan elköltözött, Gyűrűfű már 1974-re teljesen elnéptelenedett.

Csaknem ugyanerre a sorsra jutott Révfalu és Mónosokor is, azzal az eltéréssel, hogy ezeken a településeken a hetvenes évek falumegszűnése idején néhányan (általában idős özvegyasszonyok) nem voltak hajlandók elköltözni, így ezeken a településeken az 1990-es években halt meg az utolsó őslakos. Ez lehetővé tette, hogy a házak egy része és a romos templom (Mónosokor), illetve a harangtorony (Révfalu) még megérte az ezredfordulót. 2006-ban Mónosokoron mintegy öt, Révfaluban pedig tíz porta állt az 1960-as 30, illetve 60-ból, a települések egykori szerkezete még felfedezhető volt, bár Révfalu esetén a volt község jelentős része már szántóföld.

Vannak olyan települések, ahol – noha napjainkra szintén minden egykori lakó meghalt – a lakóépületek nagyobb része, azaz több mint 50%-a még áll. (A melléképületek esetén a pusztulás aránya általában sokkal nagyobb). Ilyen Kán, Gorica, Kisújánya, és sajnos – egy helyben élő idős őslakossal – már gyakorlatilag ide sorolhatjuk Karácodfát is. Noha őslakos már nem él Pusztakisfaluban sem, ez a település mégis már inkább a következő csoportba sorolható.

Vannak olyan települések, amelyek jelentős (50% körüli) népességvesztés után szelvedtek el a megszűntetésük óta, de a lakosság folytonossága sohasem szűnt meg (noha a cserélődés mértéke több helyütt igen nagy volt), a településszerkezet nem csonkult, a régi házak többsége áll, vagy helyükbe új ház épült. Ilyen település Gyümölcsény, Szatina, valamint az Orfűi-tó körül elhelyezkedő három egykori község: Bános, Tekerés és Mecsekszakál is.

Végül van három olyan település – Barátúr, Németi és Szaporca –, amelyek veszítettek ugyan lakosságukból, de nem kiemelkedő mértékben. Ezek a községek jogi helyzetüktől gyakorlatilag függetlenül éltek tovább eddigi életüket. Szaporca (egyedülként a vizsgált 17 településből) 1993-ban vissza is nyerte önállóságát.

Új funkció megjelenése

A korábbiakban is hangsúlyoztuk, hogy önmagában az eredeti lakófunkció leépülésének mértéke még keveset mond a település ezredforduló utáni helyzetéről. A települések átalakulásának értelmezéséhez ezért azt próbáltuk megvizsgálni, megfigyelhetjük-e valamilyen új funkció, új települési jelleg megjelenését. Négy jellegzetes utat vázolunk fel, amelyek jelzik egy-egy település átalakulásának irányát. Az egyes fejlődési irányok a valóságban persze nem minden esetben jelennek meg tisztán. Az egyes települések esetében nemcsak keveredhetnek ezek, de idővel más és más válhat dominánssá az átalakulás során.

A változás egyik irányát az üdülés, rekreáció és turizmus mint új funkciók kialakulása jelenti a vizsgált települések esetében. A végletet e szempontból Kán és Révfa jelenti, amelyek, miután teljesen leépült az eredeti lakófunkció, sikeresen alakultak át az ezredfordulóra üdülőfaluvá. A korábban elnéptelenedett települések tehát új funkciót betöltve voltak képesek a megújulásra. A lakófunkció gyakorlatilag megszűnt e falvakban, s a települések „lakói” a nem állandó jelleggel itt élő hétvégi ház-tulajdonosok, nyaralók, külföldi vendégek, valamint az új szolgáltatások nyújtói. Kánban ott jártunkkor egy ember élt állandó jelleggel, aki gondnokként az üdülőfalut működteti. Bár 2006 tavaszán Révfalun is lakott állandó jelleggel egy lakos, a falu gyors újranépesülése nem valószínű.

A hétvégi ház- és másodíkingatlan-tulajdonosokkal az üdülés mint új funkció valamilyen szintű megjelenése további kilenc településen (tehát a vizsgált helységek többségében) megfigyelhető. Természetesen eltérő mértékben keveredik ez a lakófunkcióval. Az Orfűhöz csatolt Mecsekszakálon és Tekerésen például az üdülőfunkció, a vendéglátás és szállásadás domináns funkcióvá lépett elő a lakófunkcióval szemben⁹, míg Bánoson,

⁹ Tekerésen például lovaspanzió működik, de mindkét faluban megtalálhatók a kiadó szobák és egyéb szálláshelyszolgáltatások is. Mecsekszakálon a hétvégi házak, üdülők mellett különösen a horgásztanyák felszaporodása látványos.

amely az Orfűi-tótól kissé messzebb, a központi településtől mintegy három kilométerre fekszik, az üdülőfunkció mellett a lakófunkció is fejlődött: 1990 után a település állandó lakosainak száma jelentősen emelkedett. Épülő házai jómódú kiköltözőkre utalnak.

Jelentős az üdülőfunkció jelenléte Kisújbányán¹⁰ és Goricán is. Bár az utóbbi településen a 2001. évi népszámlálás idején 10 regisztrált állandó lakos élt, valójában a lakók száma magasabb, viszont csaknem kivétel nélkül kétféle életmódot folytatnak. Jellemző, hogy megtartották városi ingatlanukat, s az ingázás nehézségei miatt az iskolába járó gyermekek, illetve az aktív dolgozó felnőttek hétköznapiakon a városban laknak.

Az említetteken kívül Karácodfán, Szatinán, Gyümölcsényben és Pusztakisfaluban is jellemző, hogy megjelentek az ingatlanokat hétféle házakként, második ingatlanként megvásárló, jelentős részben külföldi (elsősorban német és holland) magánszemélyek.

Az átalakulás második útját legtisztábban Gyűrűfű és Korpád jelzi. E települések megújulása egy alternatív életformát megvalósítani kívánó beköltözőknek volt köszönhető. Tudatos és érték alapú kiköltözésről van szó, amely különbözik mind a rekreációs jellegű kiköltözéstől, mind a hagyományos szuburbanizációs jellegű kiköltözéstől. Bár e települések új lakói is városokból kiköltözött jórészt magasan kvalifikált, értelmiségi és családos emberek, jellemzőjük azonban az az értékrend, amely alapján egy új és sajátos életstílus megteremtésének vágyával jöttek e településekre. Gyűrűfű ökofaluként, Korpád családi farmok alkotta településként népesül újra. A falusi vendéglátás, a biokertészet és -állattartás, valamint az új természeti és társadalmi környezet tudatos és felelősségteljes formálásának az igénye jelenti a településeken a további új funkciókat. Ez az alternatív életformának nevezett átalakulási irány bizonyos mértékig a goricaik kiköltözők esetében is jelen van. Fontos már itt megjegyezni, hogy ezen alternatív életforma megvalósítását az a tény teszi lehetővé, hogy a települések új lakói a gazdasági tőkén felül olyan erőforrásokkal rendelkeztek, melyek lehetővé tették a sikeres érdekérvényesítési, közösség-szervező és marketingtevékenység megvalósítását, valamint pályázati erőforrások bevonását a településfejlesztésbe.

Az átalakulás harmadik útja a szuburbanizációs jellegű kiköltözés. Ebben az esetben városi, jórészt középosztályi kiköltözők hoznak lakosság-szám-gyapodást és megújulást a településekre. Több, természetközeli életkeretet nyújtó faluban is megfigyelhető a kiköltöző népesség beáramlása. E települések által kínált előny lehet a csend, a jó levegő mellett a viszonylag jó közlekedési megközelíthetőség (Németi, Barátúr, Bános esetében) vagy a gyönyörű természeti környezet (Gyűrűfű, Kisújbánya). Természetesen keverednek az egyes típusok, sokszor az egyéni döntésekben is. Bánoson például vásárolnak ingatlant lakóháznak Pécsről jött jómódú családok, akik visszaingáznak munkahelyükre, illetve hétféle háznak a nyaralni vágyók. Gyűrűfűn is laknak olyanok, akik visszaingáznak városi munkahelyükre, míg mások állatot tartanak, biokertészetet működtetnek, miközben távmunkásként dolgoznak: a szélessávú internet-összeköttetés lehetővé teszi például informatikus munkavégzését.

A negyedik megfigyelt átalakulási irány a vizsgált falvakban a szociálisan hátrányos helyzetű népesség beköltözése. Ezt a mobilitást számukra az alacsony ingatlanár és az

¹⁰Kisújbányán dinamikusan növekszik a hétféle házak száma, több ház is épül, sok a külföldi ingatlanulajdonos. A település a Mecsekben, turistautak találkozásánál fekszik, szezonban nagy a turistaforgalom, kulcsosház is működik itt.

olcsóbb megélhetés reménye teszi lehetővé. E települések tehát abban különböznek az előző csoporttól, hogy az itt házakat vásárlók tipikusan nem középosztályi városi kiköltözők, hanem vagy e településekhez valamilyen módon kötődő társadalmilag igen heterogén vagy kimondottan szegény, több esetben cigány emberek. Ahogy egy interjúalanya említette az egyik településről, „furcsa emberek laknak itt.” A vizsgált települések közül Mónosokoron a leginkább megfigyelhető az, hogy a hátrányos helyzetű népesség koncentráldódik a település leromlott, jórészt elhagyott házaiba. E településen az alapvető infrastruktúra hiánya (a településen ivóvíz sincs), a már kicsit rossz időben is a megközelíthetlenség jelenti a gettósodás, az ott élők számára a térbeli-társadalmi szegregáció veszélyét. Azonban sajnos más településeken is megjelennek a gettósodásra utaló jelek (Szatina, Gyümölcsény, Karácodfa).

Végezetül meg kell említeni, hogy van olyan település, amelyikre megfigyeléseink szerint egyik vázolt átalakulási tendencia sem jellemző. A legnagyobb vizsgált településről, Szaporcáról van szó, amely zárt, meglehetősen szegény falu, ahol továbbra is a régi tendenciák érvényesülnek: népessége csökken és öregszik, ám az átalakulásnak, új települési jelleg kialakulásnak nincsenek jelei. E település jól beleilleszkedik a számos hasonló helyzetben lévő baranyai aprófalú sorába.

Az egyes falvak épített környezete nagyon jól jelzi ezen átalakulási folyamatokat: míg Mónosokor megmaradt házai valamennyien romosak voltak, addig Szatina, Karácodfa és Gyümölcsény épületállománya vegyes: vannak leromló, omladozó házaik, másfelől felújított, sőt épülő házaik is. Hiszen egyfelől e településeken az öregedő őslakossággal együtt a házak is öregsznek, s egyes leromló, kiüresedő házakba szegények költöznek, másfelől a hétvégi házat vásárlók fokozatosan újítják fel új ingatlanjaikat. A legtöbb új és épülő ház a harmadik átalakulási irányból profitáló településeken található (valamint természetesen Gyűrűfű és Korpádon csak új házak vannak). Az üdülőfalvak épületállományának nagy része általánosan rendezettnak, gondozottnak mondható (Révfalu, Mecsekszakál, Kisújbánya), a régi házak több helyen szépen felújítva emlékeztetnek egykor jómódú német lakosságukra (Gorica, Kán, Tekerés).

Természetesen az egyes településeken lakók eltérően viszonyulnak az átalakulás új tendenciáihoz, például az újonnan érkezőkhöz. Míg Szaporcán örülnének az új betelepülőknek, Németi esetén a horvát anyanyelvű őslakosság nem fogadja kitörő örömmel a kiköltöző pécsi magyarokat és a faluban a házakat felvásárló német állampolgárokat. Van olyan település is, ahol az őslakosok örömmel fogadták a több házat felvásárló holland lesbikus kolóniát, ellenben Goricán a hollandok vásárlásai annyira felnyomták az ingatlanárakat, hogy az ellenállást váltott ki az egykori német település tucatnyi – egyébként szintén nem őslakos – magyar lakójában.

Változó infrastrukturális ellátottság

Műszaki infrastruktúra

A műszaki jellegű infrastruktúra terén a vizsgált falvakban az elmúlt másfél évtizedben jelentős fejlődést figyelhetünk meg. A vízvezeték számos helyen kiépült a rendszer-

váltás óta (Szatina, Gyümölcsény, Karácodfa, Pusztakisfalú), jelenleg már csak öt volt községben nincs vezetékes víz. Több helyen az elmúlt időszakban épült ki a vezetékes gáz is (Barátúr, Pusztakisfalú, Szaporca – 2006-ban összesen 7 helységben volt vezetékesgáz-szolgáltatás), s szórványosan bár, de közcsatorna-beruházások is indultak (Barátúr). Jellemző volt a közvilágítás korszerűsítése, és több helyütt a járdaépítés is.

Az 1990-es években a vidéken általában lezajló infrastrukturális fejlesztésekből – mintegy azok „farvizén” – tehát részesülnek a vizsgált megszüntetett települések is. A fejlesztések azonban máshonnan érkeznek a volt település méretétől függően.

A nagyobb lakosságszámú falvak jellemzően az anyaönkormányzat fejlesztéseiből részesülnek (a megfelelő lakosságszám képviselőt és így helyi lobbierőt jelent az önkormányzatokban), illetve sok esetben az anyaközség fejlesztéseinek mintegy kompenzálásként jut ezen helységekbe egy-egy infrastrukturális fejlesztés.

Az igen alacsony lakosságszámú települések általában nem tudnak az anyaközség fejlesztéseiből részesedni. Ezen települések azonban megfigyeléseink szerint mintegy „kerülő úton”, de szintén tudnak profitálni a fejlesztésekből. Erre jó példa Révfalu, ahol sok évtized pénzühiány miatt meghiúsult próbálkozásai után 2000-ben sikerült a községet autóval jól járható betonúttal hozzákötöni a külvilághoz. A kiépítés költségei igen nagyok voltak, de ez itt és most nem jelentett problémát, mert hivatalosan kerékpárút épült a Dráva töltésén pályázati pénzből, amelyhez az érintett település egy forintnyi önrésszel sem járult hozzá.

Hasonló példa, hogy Kisújbányán az új betelepülők sikerrel elintézték azt, ami évtizedes probléma volt az „öslakóknak”: az áramszolgáltató megfelelő teljesítményű hálózatot épített ki a faluig. Goricán a betonút akkor épült ki, mikor az első városi kiköltözők megjelentek a faluban, Gyűrűfű a szélessávú internet szintén az új lakók „kijárásának” köszönhető. Ahol a lakók anyagi ereje lehetővé teszi, ott maguk tartják karban a településekre vezető utat (Gyűrűfű, Gorica). Több új betelepülők által uralt faluban is működnek olyan civil szervezetek, amelyek tapasztalataink szerint sikeresebben képesek pályázni fejlesztési pénzekre, mint a „valódi” aprófalvak vezetése. A modern eszközök használatát jellemzi, hogy a virtuális térben, az interneten mely három falu volt jelen önálló honlappal: Gyűrűfű, Kisújbánya, Révfalu (2006 márciusi állapot).

Szolgáltatások

Az alsófokú szolgáltatások intézményrendszere azonban az infrastrukturális fejlesztésektől függetlenül hiányos, ennek oka, hogy ezen alapintézmények működése/működtetése meghatározott népességszámot feltételez (Kovács 2004.) Ráadásul visszalépések is történtek az elmúlt időszakban. Az 1990-es évek trendje a szolgáltatások általános piacosodása minden téren. A piaci szemlélet egyre több helyen válik erőteljesebbé, s a piaci alapon nem nyereséges szolgáltatókat egyre kevesebb formális (például törvényekben és írásos megállapodásokban rögzített) és informális (ilyen a hagyomány) ellátási kötelezettség terheli. Ez a folyamat a rendszerváltás után a szövetkezeti boltokkal kezdődött, mostanában a Volán és a posta, illetve – ki nem mondva – a háziiorvosi ellátás piacosítása van soron.

Mindez alapvetően leépülést jelent a vizsgált falvak számára, mert piaci alapon – egyszerűen a fogyasztók alacsony száma miatt – igen kevés szolgáltatást éri meg üzemeltetni. Így a kilencvenes évek trendje az alapfokú szolgáltatások terén a korábbi leépülés lassú folytatódása. Több helyen az elmúlt néhány évben zárt be a bolt (Pusztakisfalu, Szatina), így már csak hat településen van állandó bolt. Volt, ahol a postaládát szerelték le az elmúlt években (Gyümölcsény), és voltak falvak, ahol a nyilvános telefont (hat helyen). A hat, tömegközlekedéssel ellátott faluban a buszközlekedés leépülése a jellemző (például Gyümölcsény), s egyre több településre mostanában már nem jár ki az orvos sem (például Szaporca).

Azonban azt tapasztaltuk, hogy megjelennek és sok helyütt igen jó hatékonysággal működnek úgynevezett „helyettesítő”, nem piaci alapon működő szolgáltatások. Így az idősek orvoshoz, a gyerekek iskolába szállítása számos helyen a falugondnoki szolgálat keretében megoldott, több helyütt a bolt megszűnése után bevásárlókörutakat kezdtek szervezni az idősek részére. Vannak olyan falvak, hol a lakók maguk szervezik meg a szemétszállítást is.

A „helyettesítő szolgáltatások” esetén azonban megint nem a települések lakóinak száma számít igazán, hanem a lakók birtokában lévő innováció és lobbierő.

Erre példa a gyerekek iskolába szállítása három községben. Pusztakisfaluban, Gyümölcsényben és Gyűrűfűn ottjártunkkor 5–10 fő között volt az általános iskolás korú gyerekek száma.

Pusztakisfaluban nincs és sose volt tömegközlekedés, így a gyerekek kigyalogolnak a bekötőúton a buszmegállóig, ami napi kétszer három kilométer. Ez 1974 óta, mikor bezárták az iskolát, így van, de tavalýig a szomszéd faluban volt iskola, akkor kevesebbet kellett utazni.

Gyümölcsénybe, bár bejön a bekötőúton a Volán-busz, de egyre ritkábban¹¹, s rossz időben, így sokat kell a gyerekeknek feleslegesen várakozni. A lakók belátták, hogy nem számíthatnak a Volánra. Így egy-két éve már az anyaközség kisbuszával oldják meg a gyerekek iskolába szállítását. Mivel azonban a Volán-buszt a gyermekek nem veszik igénybe, valószínű, hogy teljesen megszűnik majd a tömegközlekedés, amit el szeretnének kerülni a település más lakóinak igényei miatt.

Élve törvény adta jogukkal, a gyűrűfűiek részönkormányzatot alakítottak, és így sikerrel pályáztak terepjáró kisbuszra. Ez lehetővé tette, hogy az ottani családok gyermekeit a Gyűrűfűn lakó falugondnok hozza-vigye nap mint nap az iskolába. Fel se merül a „hivatalos” tömegközlekedés lehetősége, de valójában az igénye sem.

Általánosíthatóság

Az infrastrukturális fejlesztések és a nem piaci „helyettesítő” szolgáltatások példái arra mutatnak rá, hogy az elmúlt időszakban felértékelődött a lokális erőforrások szerepe a fejlesztésekben, az ellátóhálózat működtetésében. Ezen erőforrásokat, a sikeres érdekér-

¹¹ Az 1991/92-es menetrend szerint még hétköznapokon 7 busz ment Gyümölcsénybe, ebből 4 a szomszédos Bakócára. Ma már csak 4 busz megy be naponta a településre, s Bakócára csak 2.

vényesítő potenciált pedig a legkisebb települések esetén általában az új beköltözők hordozzák. Így megfigyelhető, hogy a fejlesztések sokszor egyértelműen az új beköltözők érdekérvényesítő képességének, kijárásának köszönhetően valósultak meg. Egy bizonyos településnagyság alatt a források megszerzése, a település életminősége szempontjából már nem az számít, hogy a lakók száma 190 vagy éppen 87, vagy a település jogi státusa mi is, egy civil szervezet sok esetben nagyobb mértékű forrásokhoz képes hozzájutni, mint egyes települési önkormányzatok.

Úgy véljük, ezek vizsgálatunknak olyan megállapításai, amelyek általánosíthatók nemcsak a megszüntetett községekre, hanem hazai törpefalvaink többségére is. Ha mennyiségi szemlélettel közelítünk ezekhez a településekhez, nemcsak az „elneptelenedett” települések, hanem szinte az összes hazai törpefalva életképtelennek tűnik.

Közelebről megvizsgálva ezt a 17 települést azonban megállapítható, hogy egyáltalán nem egységes a kép: egymástól igen eltérő fejlődési (vagy leépülési) pályák látszanak kibontakozni. Viszont ahhoz, hogy ezeket a lehetőségeket és veszélyeket a területi statisztika eszközeivel valóban általánosítható jelleggel vizsgálni tudjuk, a mennyiségi szemlélet mellett a minőségi szemléletnek is teret kéne nyitni.

IRODALOM

- Baranya megye településhálózatának fejlesztési terve, 1971, VÁTI
 Baranya megye településhálózata fejlesztési tervének 1978. évi felülvizsgálata. VÁTI
Degré Alajos, Foki Ibolya (szerk.): A dél-dunántúli aprófalvak és szörványok település- és társadalomtörténete, Zalaegerszeg, 1987
Farkas Károly: A tanácsi és a közigazgatási hálózat. In: Ádám Antal, Farkas Károly (szerk.): Államigazgatás, terület- és településpolitika: tanulmányok Baranya megyéből. JPTE ÁJK, Pécs, 1985
Dr. Kovacsics József: Baranya megyei népségtörténeti lexikon. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2003
Kovács Tibor: Aprófalvainkról illúziók nélkül. Területi Statisztika, 2004/4.

Kulcsszavak: aprófalvak, törpefalvak, településrendszer, kitelepülés, elvándorlás, elmaradott infrastruktúra, iskolakörzetesítés, falusi turizmus, alternatív életforma.

Resume

The paper examines the social and economic transformation of 17 small settlements in Baranya county in historical perspective, especially in the last few decades. These villages have lost their municipal separateness between 1974 and 1981 as a part of the administrative concentration in the previous regime. This process was taking place parallel with the depopulation of the villages (four of them have lost their total population, and their built environment has also been destroyed, certainly to a different extent in each case).

The authors examine the relationship between the two processes (depopulation and administrative changes) at large. In the last 15 years the formerly similar social development of the examined settlements has diversified, many of them began to recover both in social and economic terms. The authors identify and describe the observed typical ways of transformation, and try to analyse the social, cultural (mental) and economic factors behind them.